

Анализируются основные стратегии и направления реализации товарной политики издательством.

THE PRODUCT POLICY OF THE PO «SCIENTIFIC AND PUBLISHING ASSOCIATION SPIRIT AND LETTER PUBLISHING»

The article presents the research of marketing product policy of the Spirit and Letter Publishing as a part of the company marketing. The strategies and the ways of product policy implementation of the publisher are considered.

Стаття надійшла 17.02.2014

УДК 007: 655.4

А. Ю. Миколаєнко

Київський національний університет культури і мистецтв

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «СМОЛОСКИП» У ДІАСПОРІ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА СТРУКТУРА

На основі архівних документів та матеріалів розглядається діаспорний період діяльності видавництва «Смолоскип» (1966–1990), аналізуються його структура та організація в умовах американського книговидання та українського еміграційного середовища.

Видавництво, Осип Зінкевич, українська діаспора, інкорпорація

Організаційні засади та структура видавництв, які відіграли важливу роль в історії українського книговидання, нині привертають увагу науковців з двох основних причин. По-перше, цінна архівна інформація, яка з ідеологічних причин тривалий час замовчувалася в УРСР, сьогодні стала доступною. По-друге, в умовах сучасного конкурентного ринку з'явилася потреба аналізу практичного досвіду тих видавничих осередків, зусиллями яких було закладено підґрунтя для сучасної професійної діяльності в галузі книжкової справи.

У дисертаційних роботах певною мірою висвітлено діяльність українських материкових видавництв «Веселка» (О. Іванченко), «Вік» (В. Хоню), Львівської політехніки (Р. Самотий), «Волинь» (Р. Радчик), «Сіяч» (Л. Фіть), «Карпати» (Г. Біланіч). Проте й досі недостатньою є увага науковців до вивчення діаспорних видавництв, які були національно-культурними центрами українців за кордоном. Зокрема, бракує досліджень, присвячених розглядові становлення і розвитку видавництва «Смолоскип», що розпочало роботу у США й було перенесене на територію материкової України з проголошенням незалежності. Діяльність цього видавництва розглядалася в межах інших наукових проблем: про видавничу та правозахисну діяльність «Смолоскипа» під час

його функціонування у США фрагментарно йдеться у працях Г. Касьянова, О. Обертаса, О. Спанатія, Ю. Каганова; діаспорний період функціонування «Смолоскипа» в діаспорі частково висвітлювали Н. Позняк, А. Астаф'єв, Я. Дубинянська в матеріалах про засновника видавництва О. Зінкевича на шпальтах періодичних видань («Дзеркало тижня», «Літературна Україна», «Українська газета плюс», «Без цензури», «Welcome to Ukraine Magazine»). Організаційні засади діяльності та специфіка структури видавництва «Смолоскип» досі залишилися поза увагою дослідників.

Отож мета статті — на основі архівних документів та матеріалів розкрити основні організаційні засади та специфіку структури видавництва «Смолоскип» під час його діаспорного періоду діяльності. Відповідно до мети визначено такі основні завдання: з'ясувати особливості становлення й розвитку видавництва «Смолоскип» в умовах еміграції; виявити основні організаційні моменти його діяльності; проаналізувати вплив структури видавництва на ефективність його роботи.

Насамперед варто зазначити, що діяльність видавництва «Смолоскип» розпочалася з роботи редакції однойменного часопису. Саме на основі випуску журналу «Смолоскип» стали виходити друком перші книжки осередку.

Досі в матеріалах ЗМІ першим виданням «Смолоскипа» називали книжку засновника й очільника видавництва О. Зінкевича «З генерації новаторів. Світличний і Дзюба» (1968), з огляду на зауваження в редакційній передмові: «Видавництво «Смолоскип» оцією книжкою Осипа Зінкевича «З генерації новаторів» розпочинає серію видань, присвячених молодій творчості в Україні й на чужині» [1, с. 5]. Ішлося саме про початок серії, а не про першу книжку видавництва. Першим виданням «Смолоскипа» була англomовна книжка «Svitlychny and Dziuba» О. Зінкевича (1966), а «З генерації новаторів. Світличний і Дзюба» О. Зінкевича — це вже друге видання осередку.

Джерельною базою для вивчення організаційних засад видавництва є редакційне листування, яке містить фактичну інформацію про розподіл обов'язків працівників та матеріально-технічне забезпечення «Смолоскипа». Співробітники видавничого осередку, як і в редакції часопису «Смолоскип», працювали на громадських засадах, їм оплачували тільки мовну редакцію і коректуру. Так, у відповідь на один із докірливих листів із Мюнхена О. Зінкевич відповів, що «Смолоскип» «не має ані одного платного працівника і ціла установа приміщується у півниці моєї приватної хати. Ми одинокі серед різних подібних українських установ і організацій, що публічно звітуємо про всі наші фінансові приходи, публікуючи списки всіх жертводавців окремими брошурами. Жодне інше видавництво цього не робить» [3]. У цьому ж листі О. Зінкевич наголосив: «Грошей, які потрібні на публікацію книжок, журналу, зовнішню діяльність ми не жebraємо в української громади. Громада сама складає пожертви, оцінюючи відповідно нашу роботу» [3]. Українська діаспора, зокрема в США та Канаді, підтримувала «Смолоскип», купуючи всі його видання, що виходили кількатисячними тиражами, найвищими серед усіх емігрантських видавничих центрів. Внутрішня фінансова політика «Смолоскипа» відзнача-

лася прозорістю: статус неприбуткової установи, який передбачав звільнення від податків, давав змогу здійснювати діяльність із мінімальними витратами.

Над підготовкою та випуском видань співробітники «Смолоскипа» працювали у вільний час вечорами й у вихідні. Ті працівники, які мали посади в державних установах, були змушені підписуватися псевдонімами. Проте ці несприятливі обставини не заважали «Смолоскипу» бути повноцінним видавництвом з визначеною структурою та внутрішньою нормативною базою.

Тривалий час «Смолоскип» не було офіційно зареєстровано як видавництво, оскільки в тому не було потреби, адже видавнича діяльність у США не передбачала обов'язкової інкорпорації (реєстрації), яку міг здійснити адвокат за наявності статуту та інших установчих документів видавництва. Реєстрацію «Смолоскипа» безкоштовно здійснив юрист Ю. Пазуняк з м. Вілмінгтон (штат Делавер) в 1977 році. Засновником «Смолоскипа» було студентське товариство «Зарево». Щороку для податкової інспекції Ю. Пазуняк так само безкоштовно заповнював потрібну документацію, зокрема про фінансові надходження «Смолоскипа».

Характеризуючи структуру видавництва, варто звернутися до думок науковців. Так, І. Копистинська слушно зауважила: «У світі практично немає жодної фірми, структура якої була б аналогічною іншій, проте є кілька характерних форм, що охоплюють майже всю різноманітність організаційних схем видавництв» [2, с. 74]. М. Тимошик виокремив три типові моделі видавництв — радянську, західноєвропейську та американську [7, с. 14–16]. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що структура «Смолоскипа» в діаспорі поєднувала окремі ознаки американської та західноєвропейської моделей: відсутність переобтяженості відділами і посадами; залучення до роботи над проектами позаштатних фахівців.

Попри географічні чинники, в українському осередку не прижилась американська практика товариств з обмеженою відповідальністю, заснованих двома чи кількома особами, які виконували функції керівника програми та комерційного директора. У цьому аспекті «Смолоскип» тяжив до західноєвропейської моделі, у якій видавець не прив'язаний до обмежених можливостей штатних працівників, а власник видавництва — це одна особа, що поєднує в собі функції керівника всіх головних напрямів діяльності. Усю роботу видавництва постійно контролював О. Зінкевич, а коректуру, оформлення та редагування здійснювали робітники за угодами. На відміну від американських та західноєвропейських видавництв, які орієнтувалися насамперед на прибуток, діяльність «Смолоскипа» мала офіційно затверджений некомерційний характер.

У видавництві «Смолоскип» не виокремлювали структурних відділів. Розподіл обов'язків обумовлювали переважно усними домовленостями, незафіксованими на письмі — під час особистих зустрічей або телефоном.

У структуру видавництва входили також представництва в Канаді й Аргентині. У кожному з них працювали голова, заступник голови, секретар і скарбник. О. Зінкевич вимагав фінансової звітності від осередку в Канаді, намагаючись налаштувати функціонування адміністрації та книговедення за

американською системою. У листі до Б. Колоса О. Зінкевич відзначив: «Сила «См.» є в тому, що гурт людей взяли на себе ДОБРОВІЛЬНО обов'язок виконувати відповідну працю, що у нас є почуття відповідальности, обов'язку і точности. Якщо у нас надалі цього не буде, то ми будемо ще однією організацією, яких у нас є сотні» [4, с. 2]

Аналізуючи українську у видавництвах Франції, М. Тимошик виокремив спільні проекти «Смолоскипа» з Першою Українською Друкарнею в Парижі [6, с. 202]: видання бібліотеки «Вільна Думка» (В. Чорновіл «Лихо з розуму», Є. Сверстюк «Собор у риштованні», І. Дзюба «Інтернаціоналізм чи русифікація?», В. Мороз «Бумеранг», вісім випусків забороненого в Україні «Українського вісника») та серію «Широке море України» (до 1972 р. вийшло сім томів).

«Смолоскип», розширюючи напрями діяльності в США, ставав не лише видавництвом, а й потужною організацією, яка не обмежувалася суто випуском літератури. У межах осередку постійно створювалися й працювали групи, служби, які мали свої керівні органи. Розгалужена структура видавництва та багатовекторність діяльності визначила його специфіку й автономність на теренах американського книговидання. Так, при «Смолоскипі» діяв Комітет Гельсінських Гарантій для України (КГГУ) — представництво Української Гельсінської Групи (УГГ) в західних країнах. У структурі видавництва була також створена Українська Інформаційна Служба (УІС) «Смолоскип», очолювана О. Зінкевичем (з 1967 р.), від 1974 р. — англомовна УІС «Smoloskyp Information Service» (очолював Б. Ясень (Ю. Саєвич), а від 1975 — іспаномовна УІС в Аргентині (очолював о. Яхно, м. Буенос-Айрес).

При видавництві «Смолоскип» діяла Організація оборони людських прав в Україні (з 1970 р.), потреба в якій була зумовлена постійним переслідуванням учасників руху опору після короткотривалого національного відродження в Україні та загрозою національного знищення. У цю організацію міг вступити кожен, хто визнавав принципи українського правозахисного руху без огляду на релігійну, державну приналежність чи суспільне становище. Очолювали організацію А. Зварун, А. Фединський, О. Зінкевич. Після того, як в Україні було створено Українську Гельсінську Групу, з ініціативи УІС «Смолоскип» у Вашингтоні заснували Комітет Гельсінських Гарантій для України (1976) на чолі з А. Зваруном. З представниками УГГ було узгоджено принципи співпраці та досягнуто домовленості про те, що вашингтонський комітет визнано офіційним представником УГГ у США та західних країнах.

В умовах еміграційної діяльності «Смолоскипа» виникали різні суперечливі моменти. Так, в інтерв'ю різних періодичних видань О. Зінкевич згадував про закиди в його бік на шпальтах КДБістського видання «Вісті з України», яке в Україні виходило українською й англійською мовами. Газета миттєво зреагувала, коли видавництво назвали іменем В. Симоненка: тоді в англійській частині з'явилася велика стаття проти О. Зінкевича і «Смолоскипа». У виданні згодом друкували багато матеріалів, автори яких згадували про діаспорних видавців, заново переписуючи факти подій та біографій. О. Зінкевич наводить

казусні фрагменти про те, як «у 1930 р. /коли мені було всього кілька років!../ я був директором «Смолоскипу» у Німеччині і товаришував з Гітлером! Точно так написано» [5]. Викривлені факти були спрямовані на дискредитацію видавництва в очах світової спільноти, проте журналістські закиди «Вістей з України» не мали розголосу.

Труднощі виникали і в еміграційному середовищі українців. Зокрема, О. Обертас звернув увагу на «боротьбу» між діаспорними видавцями за право першими надрукувати заборонені в СРСР праці, що потрапляли за кордон [6, с. 64].

З видавництвом «Смолоскип» пов'язані три дискусії в діаспорному середовищі українців. Перша дискусія стосувалася постаті М. Хвильового. Як тільки видавництво оголосило, що планує видати його твори, у Нью-Йорку, Торонто, Каліфорнії відбулися публічні наради, на яких засуджували «фітільовщиків» (справжнє прізвище Хвильового — Фітільов). Суперечка розвивалася навколо новели М. Хвильового «Я (Романтика)», написаній від першої особи. У чекісті, який убив матір, багато критиків вбачали самого автора. Лише після того, як О. Зінкевич у Гарвардському університеті знайшов «Літературну газету» від 17 травня 1935 р., де були фотографії, на яких за труною М. Хвильового йдуть його донька й мати, дискусію припинили.

Друга суперечка виникла на основі культурного обміну. Українська діаспора була поділена на два табори, між якими велася постійна боротьба: перший — ОУН (б), другий — ОУН (м). Бандерівці вважали, що кожний, хто приїздив з України, був агентом КДБ. Генералом КДБ називали Д. Павличка. Позиція мельниківців, до яких належав і О. Зінкевич, була інша — зустрічатися з українцями СРСР, передавати їм закордонні видання. Спілкування представників «Смолоскипа» з українцями мало помітні результати: стали можливі численні видавничі проекти видавництва, зокрема вищезгаданий п'ятитомник М. Хвильового (у той час, коли він був заборонений у СРСР). І. Драч, який приїжджав у Канаду й мав зустріч з О. Зінкевичем, перший привіз видання М. Хвильового в Україну. У зв'язку з культурним обміном у 1965–1966 рр. О. Зінкевича навіть судили в м. Балтиморі через те, що він зустрічався з українцями, які могли бути агентами КДБ, проте громадський суд не міг його ні осудити, ні виправдати.

Третя дискусія була пов'язана з виданням спогадів Д. Шумука. Бандерівці стверджували, що його праця — КДБістська й погляди Д. Шумука сфальшовані. Незважаючи на дискусію, «Смолоскип» завдяки родичам А. Горохович одержав рукопис і взявся за видання. Коли книжку було надруковано, А. Драган, редактор газети «Свобода», телефоном застерігав О. Зінкевича не пускати в продаж видання. Натомість очільник «Смолоскипу» написав офіційного листа до бандерівців, у якому просив довести, які саме фрагменти в книжці сфальшовані, й пообіцяв у разі достатніх доказів скликати журналістів і цілий тираж спалити публічно як КДБістську провокацію. Жодної відповіді «Смолоскип» не одержав, тому книжку стали поширювати, і вона мала колосальний розголос у пресі.

Діаспорні дискусії засвідчують, що в умовах роз'єднаної української громади видавництву «Смолоскип» доводилося часто відстоювати власні позиції: патріотичної риторики було замало, аби мати довіру представників української діаспори та американців.

Архівні матеріали «Смолоскипа» містять інформацію щодо фінансових операцій видавництва. З цього погляду цінний у збереженій документації є «Звіт з фінансової контролі діловодства видавництва «Карпати» 1973 р. [5]. Зі змісту чітко зрозуміло, що йдеться про «Смолоскип», а не про «Карпати». Звіт пов'язаний із перевіркою, організованою Проводом ОУН (м). На той час О. Зінкевич був членом Проводу, у якому мала місце недовіра до самвидаву та «смолоскипівських» книжок; на думку представників ОУН (м), ці видання могли бути КДБістськими провокаціями. Крім того, більшість представників ОУН (м) вважали, що «Смолоскип» випускає книжки за кошти Проводу. Для проведення фінансового контролю видавництва члени ОУН (м) призначили заступником головного контрольного доктора Р. Ключаса (Нью-Йорк). Проте у самому звіті його прізвища не знаходимо, оскільки власні назви зашифровано: «Карпати» — це ОУНівський код для «Смолоскипа», доктор Роман — доктор Роман Ключас, Прут — псевдонім О. Зінкевича. Доктор Р. Ключас уважно переглянув адресар (понад дві тисячі адрес), на які «Смолоскип» надсилав свої книжки, однак виявив лише близько десятка осіб, які фінансово підтримували «Смолоскип» і були членами ОУН (м). Перевірка засвідчила, що видавництво фінансово підтримувала українська громада Америки й Канади, а не ОУН (м). У звіті Р. Ключас не виокремив цього факту, але на одному з нарад Проводу озвучив одержану інформацію. Незважаючи на спростовані підозри, напружена ситуація з ОУН (м) ускладнювалася й завершилася в 1974 р., коли О. Зінкевича судив Револьюційний Трибунал ОУН (м) за видання в «Смолоскипі» спогадів Д. Шумука. Хоча О. Зінкевича не виключили з організації і формально він до сьогодні є її членом, його діяльність в ОУН (м) на той момент завершилася.

Звіт доктора Р. Ключаса містить чимало фактичного матеріалу щодо організаційних засад та структури видавництва станом на 1973 рік. Заступником Головного Контрольного ОУН було перевірено інвентар і такі документи: касову книгу, банкові посвідки здач і місячні зіставлення, записки. У звіті зафіксовано інформацію про умови праці «Смолоскипа», зокрема про те, що видавництво розміщене у двох кімнатах у добре облаштованому підвалі; ідеться також про гонорари авторам та перекладачам. У звіті наголошено, що «працю у видавництві виконує родина керманіча видавництва. Видатки зв'язані з винагородою за працю є смішно низькі тому що тягар праці лежить на родині» [5]. Крім організаційної роботи видавництва, на Зінкевичів було покладено ще й адміністративну роботу. «Смолоскип» став родинним дітищем Зінкевичів, якому вони присвячували майже весь свій вільний час. Особливу роль мала дружина керівника видавництва — Н. Зінкевич, яка була директором школи українознавства в м. Балтимор. У 1967 р. Н. Зінкевич стала одним із перших українських членів міжнародної амністії у Вашингтоні, організовувала і брала участь у протестних акціях, спрямованих на оборону українських політ'язнів

в СРСР. Вона також займалася пакуванням та розсилкою друкованих матеріалів «Смолоскипа».

Отже, організаційні засади та структура видавництва «Смолоскип» під час діяльності в США, незважаючи на внутрішні та зовнішні труднощі, стали запорукою становлення й успішного розвитку видавничого осередку. Видавництво виробило власні підходи та принципи роботи, які не лише забезпечили стабільність в американському середовищі, а й стали основою для подальшого функціонування в Україні. В організаційних питаннях найбільш вагома роль належить засновнику й очільнику видавництва О. Зінкевичу та його родині.

Ця стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Висвітлення організаційних засад та структурних особливостей видавництва «Смолоскип» в американський період його діяльності потребує подальшого вивчення, зокрема варто зосередити увагу на зв'язках видавництва із представниками української громади в діаспорі та співпрацю з іншими видавничими осередками.

1. Зінкевич О. З генерації новаторів. Світличний і Дзюба / О. Зінкевич. — Балтимор; Торонто : Смолоскип, 1967. — 243 с. 2. Копистинська І. М. Тенденції сучасного вітчизняного книговидання: організаційний, тематичний та рекламно-промоційний аспекти (1991–2003 рр.): дис. ... канд. філол. наук / І. М. Копистинська — К., 2004. — 201 с. 3. Музей-архів українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді «Смолоскип», м. Київ, Архів Зінкевича О. С., 33. ЛМ, 2(2) Листи до редакції «Смолоскипа», Лист д-ра А. Білинського до редакції «Смолоскипу» від 25.02.1988, 1 арк. 4. Музей-архів українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді «Смолоскип», м. Київ, Архів Зінкевича О. С., 33. ЛМ, 2(2) Листування редколегії «Смолоскипа», Лист О. Зінкевича до Б. Колоса від 7 січня 1984 р., 2 арк. 5. Музей-архів українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді «Смолоскип», м. Київ, Архів Зінкевича О. С., 33. ЛМ, 2(2) Листи редколегії «Смолоскипа», Звіт з фінансової контролю діловодства видавництва «Смолоскип» від 23.07.1973, 7 арк. 6. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і–початок 1970-х років) : моногр. / О. Обертас — К. : Смолоскип, 2010. — 300 с. 7. Тимошик М. С. Організація і структура сучасного видавництва / М. С. Тимошик // Друкарство. — 2001. — №3. — С. 14–16. 8. Тимошик М. Україніка в архівах, бібліотеках, редакціях і видавництвах Франції / М. Тимошик // Студії з архівної справи та документознавства. — 2002. — №8. — С. 195–204.

УКРАИНСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО «СМОЛОСКИП» («ФАКЕЛ») В ДИАСПОРЕ: ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ И СТРУКТУРА

На основе архивных документов и материалов рассмотрен диаспорный период деятельности издательства «Смолоскип» («Факел») (1966–1990), проанализированы его структура и организация в условиях американского книгоиздания и украинской эмиграционной среды.

UKRAINIAN PUBLISHER «SMOLOSKYP» («TORCH») IN DIASPORA: ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND FRAMEWORK

The article based on archival documents and materials deals with the diaspora period of the publishing house «Smoloskyp» («Torch») (1966–1990), analyzes its structure and organization in the conditions of American publishing and Ukrainian emigration environment.

Стаття надійшла 24.03.2014